

M. K. Čiurlionis. S. Fleury nuotr. 1908.

Akad. Antanas ANDRIJAUSKAS

Čiurlionio egodokumentikos likimas istorinių virsmų verpetuose

Kontroversiškos mintys,
išprovokuotos paskelbtų Čiurlionio laiškų

PIRMA DALIS

Čiurlionio laiškai, dienoraščiai, užrašai, literatūriniai esė, lyriniai poezijos proza tekstai, įvairūs škicai, darbiniai užrašai natų arba piešinių albumėlių paraštėse ir įvairios kitos fragmentiškai išlikusios epistolinės literatūros formos yra svarbiausi šio universalaus menininko muziko, tapytojo, rašytojo asmenybės ir kūrybos pažinimo šaltiniai. Iš jų svarbiausi išskirtinės vertės egodokumentikos šaltiniai yra laiškai, skirti šeimos nariams, artimiausiems draugams, mecenatams, mylimosioms, gvildenantys pamatines žmogiškosios būties, kūrybos, santykių su supančiu pasauliu bei daugybę kitų problemų. Juose įvairiais pavidalais atsiskleidžia šio vienintelio mūsų nekvestionuojamai tikrojo genijaus daugelis svarbiausių jo trumpo, tačiau nepaprastai intensyvaus gyvenimo įvykių, slapčiausios mintys, vidiniai išgyvenimai, meilės dramos, apmąstymai apie pamatines žmogaus būties ir kūrybos problemas.

M. K. Čiurlionis. Sonata II
(Pavasario sonata. Allegro).
Tempera, 1907. Nacionalinis
M. K. Čiurlionio dailės muziejus.

Autentiški šaltiniai yra svarbūs išskleidant daugiau nei šimtmetį gyvuojančioje tautiškumo idėjų paveiktoje čiurlioniškoje istoriografijoje įsigalėjusias ne tikrais faktais, o įvairiomis legendomis paremtas istorijas. Čiurlionio gyvenimo kelias iš mažo pietinės Lietuvos miestelio Druskininkų per Plungės Mykolo Oginskio muzikos mokyklą ir orkestrą vedė į Varšuvos, Leipcigo, Vilniaus ir Sankt Peterburgo meno pasaulių erdves. Likimo jam skirta labai trumpo gyvenimo eigoje keitėsi šio visa apimančių interesų menininko estetiški ir meniniai idealai, santykiai su supusia aplinka. Nepaisant didžiosios sąmoningo gyvenimo dalies, praleistos kituose kraštuose, pirmiausia buvusioje Lenkijos sostinėje Varšuvoje, vasaromis Čiurlionis sugrįždavo atsigauti ir pasisemti jėgų į gimtosios Dzūkijos miškų apsuptus Druskininkus. Tai iš tikrųjų buvo ta vieta, kurioje jis ieškojo dvasinės rimties ir kūrybingumą gaivinančių versmių.

Dingus neįkainojamos vertės menininko rašytiems dienoraščiams, santykiai su nuo vaikystės Čiurlionį supusiais artimiausiais žmonėmis, pirmiausia su savo gausios šeimos nariais, studijų draugais, mokytojais, mecenatais atsispindi jo laiškuose. Iš jų galima pasisemti svarbios informacijos ne tik apie menininko dvasinį pasaulį, jį jaudinusias problemas, Dzūkijos žmonių gyvenimo būdą, socialinius ryšius, etinius principus, bet ir daug sužinoti apie Varšuvos, Leipcigo, Vilniaus, Sankt Peterburgo XX a. pradžios kultūrinį bei meninį gyvenimą. Šie laišakai padeda geriau pažinti Čiurlionio charakterį, idealus, mąstysenos ypatumus, intelektualinės ir kūrybinės biografijos peripetijas, pažiūras įvairiais socialinio, kultūrinio, meninio gyvenimo klausimais, humanistines, etines, estetiškes, vertybines ir kitas nuostatas. Jis buvo ne tik menininkas, bet ir giliai filosofiškai mąstantis žmogus, kurio reikšminga korespondencijos dalis dvelkia ypatingu dzūkų pasaulio suvokimui būdingu mitopoetiniu pirmapradiškumu ir gamtameldišku.

Čiurlionio epistoliniu palikimu pradėta jo draugų ir gerbėjų rūpintis tuoj po mirties ir, tiesą sakant, neturint patirties, kaip rodo jo bendražygio Antano Žmuidzinavičiaus pavyzdys, susijęs su laišku, dienoraščiu, piešinių albumėliu ir kitų tekstų iš Čiurlionio tėvų, Petro Rimšos, Konstantino sesers Valerijos paėmimu, kurių skausmingą, daug įvairių iki šiol neatsakytų klausimų keliantį likimą išsamiau aptarsime vėliau, elgtasi tiesiog neįtikėtina neatsakingai. Pastangos tvarkyti ir išleisti Čiurlionio muzikinius rankraščius regimos Vincento Jarulaičio

Adelė ir Konstantinas Čiurlioniai. Autorius nežinomas.
Restauravo Juozas Valiušaitis. 2023.

Pirmoji M. K. Čiurlionio meilė
Marija Morawska.
Restauravo J. Valiušaitis. 2023.

1912 m. gruodžio 5 d. laiške Antanui Žmuidzinaičiui, kuriame rašoma, kad „visi stambesni muzikaliniai veikalai dabar yra Paryžiuje kompozitoriaus E. Morawskio perrašomi ir tvarkomi. Tam tikslui yra jam iš Fondo nusiųsta 80 rublių“ (Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, RS, f. 153–2429). Tačiau šios ir kitos svarbios Čiurlionio rašytinio palikimo surinkimo į vieną vietą bei tvarkymo iniciatyvos, įsiplieskus Pirmajam pasauliniam karui ir dėl kitų subjektyvių priežasčių, taip ir nebuvo nuosekliai įgyvendintos, todėl šiandieną su didžiulėmis nuoskaudomis tenka konstatuoti, kad reikšminga labai svarbių čiurlionistiniams tyrinėjimams egodokumentikos šaltinių dalis yra neprieinama ir galimai prarasta visiems laikams.

Gilinantys į Čiurlionio parašytus tekstus, reikia turėti omenyje, kad jo mąstymo stiliui, vadinasi, ir minčių išsakymo raštu manierai įtakos turėjo teosofijos ir kitų ezoterinių doktrinų šalininkams būdingas polinkis nagrinėti sunkiai paaiškinamus akademinio mokslo marginalijose buvusius mįslingus gamtos ir žmogaus psichinės veiklos reiškinius. Iš čia kyla jo tekstams, kaip ir paveikslams, būdingas idėjų išsakymo simboliškumas, slėpingumas, subtilių estetinių užuominų ir nutylėjimų gausa, reikalaujanti iš jo laiškų ir kitų tekstų skaitytojų ypatingo įžvalgumo, plačios humanitarinės kultūros ir užslėptų prasmų perpratimo bei interpretacinių sugebėjimų.

Šiame tekste, pasitelkdamas daugiau nei penkis dešimtmečius kilusias įžvalgas, kryptingai kauptus užrašus, padarytus bendraujant su plačios Čiurlionių giminės nariais, jiems artimų asmenų liudijimus, taip pat ištraukdamas į dienos šviesą kai kuriuos svarbesnius mane sudominusius Čiurlionio gyvenimo, santykių su išoriniu pasauliu, kūrybos, jos recepcijos faktus, jų kritinę analizę, pamėginasi žingsnis po žingsnio praskleisti savo požiūrius į svarbiausius čiurlioniškos egodokumentikos aspektus ir pateikti skaitytojų teismui kai kurias polemiskas hipotezes. Iškilusias daugelio metų darbo prie Čiurlionio tekstų abejones ir hipotezes mėginau aiškintis ne tik pasinerdamasis į archyvus, įvairių čiurlionistikos saugyklų rankraščių skyrius, daug kartų kreipiausi ir į Čiurlionio seserį Valeriją Čiurlionyte-Karužienę, jo anūkę, buvusią mano mokyklos Kaune direktorę, skulptorę Dalią Oną Zubovaitę-Palukaitienę, proanūkj

Čiurlionių šeima (iš kairės: Jadvyga, Stasys, Konstantinas, Petras, motina, Juzė ir Valerija).

Roką Zubovą, Valerijos Čiurlionytės-Karužienės anūką Kastį Zakį, Jadvygos Čiurlionytės anūką Romą Lileikį, Jono Čiurlionio anūkę Ariadną Čiurlionytę, V. Čiurlionytės-Karužienės bendradarbius Petrą Stauską, Laimę Gabrielę Lukošūnienę, Mildą Mildažytę-Kulikauskienę ir įvairius kolegas čiurlionistus Vytautą Landsbergį, Joną Bruverį, Gražiną Daunoravičienę, Rasą Andriūytę-Žukienę, Radosławą Okulicz-Kozaryną, Nijolę Adomavičienę, Nidą Gaidauskienę ir kitus.

Tiesą sakant, per daugelį metų aiškinantis šiuos klausimus mane nustebino ne tik pasisemtą informaciją įvairovė, bet ir jos prieštaravimai. Kartais išnirdavo netikėtos su kitais svarbiais mūsų kultūros ir meno atstovais susijusios primirštos istorijos, vos ne konspiracinės teorijos, apimančios kruopščiai giminės užslaptintas temas, pavyzdžiui, tėvo giminės genealogijos, tragiško brolio Petro likimo, Konstantino ligos, visiškai skirtingas jo ir Sofijos meilės istorijos ir vėlesnių jų santykių interpretacijos. Stebino ir su Čiurlionio kūrybos autentiškais šaltiniais dirbusių specialistų požiūrių į tas pačias egodokumentikos problemas skirtingumas, nenoras atsisveikinti su savo susigyventomis, aktualumą praradusiomis nuostatomis.

Per visą daugiamečių čiurlionistinių tyrinėjimų istoriją knietėjo ne kartą apie šias ir kitas su egodokumentikos problematika susijusias savo mintis bei hipotezes garsiau prabilti, skelbti straipsnius, tačiau ne visuomet galėdamas patikrinti prieštaravimus liudijimus, stigdamas patikimų duomenų vis nesiryždavau skelbti tekstų apie šiuos daugelį metų mane kamavusias problemas, klausimus ir abejones. Galiausiai prisėdęs prie savo tritomės Čiurlionio kūrybai skirtos monografijos galutinio varianto redagavimo ir paakintas Vytauto Landsbergio, Jono Bruverio, Gražinos Daunoravičienės bei kitų kolegų ryžausi paskelbti ir šį diskusijas provokuojantį tekstą.

Pagrindiniai čiurlioniškos egodokumentikos leidiniai ir jų įtakos laukas

Valerijos Čiurlionytės-Karužienės parengto leidinio „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Apie muziką ir dailę: laišakai, užrašai ir straipsniai“ pasirodymas 1960 m. buvo išskirtinės svarbos čiurlionistikos raidos įvykis, suteikęs Čiurlionio kūrybos tyrinėtojams galimybę savo studijose remtis patikimais autentiškais šaltiniais. Tačiau iškart kyla esminis klausimas: *ar tai visa medžiaga, kuria sudarytoja disponavo ir galėjo pateikti skaitytojų dėmesiui?*

Šis klausimas ir atsakymo į jį paieškos, daug dešimtmečių periodiškai sugrįžtant prie šio leidinio tekstų, vis išsamiau ir įvairiapusiškiau susipažįstant ne tik su jo laiškų turiniu, bet, svarbiausia, ir juose aptariamu kontekstu, mane kamuoja jau ne vieną dešimtmetį. Prisipažinsiu, kad kuo labiau skverbiasi į šiame leidinyje paskelbtus laiškus ir analizavau jų atsiradimo aplinkybes, kontekstus, turinį, idėjas, tuo daugiau kilo abejonų dėl Čiurlionio korespondencijos jame pristatymo išsamumo ir daugybė kitų iki šiol neatsakytų klausimų, tiesiogiai susijusių su neseniai praslinkusio niūraus stalinizmo laikmečio realijomis. Juk tada ne tik agresyviai buvo puolama Čiurlionio kūryba, bet ir garsiai kalbama apie šio šviesiems sovietiniams idealams svetimo „mistiko“ darbų sunaikinimą. Tokioje situacijoje atsargi dailininko sesers Valerijos Čiurlionytės-Karužienės spausdinamų Čiurlionio laiškų atranka ir jų cenzūravimas, tai yra valymas nuo reakciją galėjusių sukelti idėjų ir pavardžių, buvo daugiau nei įmanomi.

Iki šiol pagrindiniu čiurlionistikos egodokumentikos leidiniu išlieka jos parengta minėta 340 p. apimties knyga, kurios pagrindą sudaro du sąsiuviniai. Pirmajame iš V. Čiurlionytės-Karužienės įsigytame sąsiuvinyje yra Čiurlionio kruopščiai perrašyti studijų Leipcigo konservatorijoje metu gauti ir jo paties įvairiems asmenims rašyti laišakai. Antrasis sąsiuvinis, įsigytas iš privataus kolekcionieriaus, aprėpia vėlesnį jo gyvenimo ir kūrybos tarpsnį. Greta šiuose sąsiuvinuose esančių laiškų į leidinį buvo įtraukti kiti įvairiems asmenims skirti laišakai ir piešti atvirukai, dažniausiai su glaustais laiškų tekstais.

Aptariamos knygos išspausdintų laiškų dalies įvade V. Čiurlionytė-Karužienė, tikriausiai, pasvėrusi kiekvieną žodį ir tarsi numatydama, kad vėliau bus kitų išsamesnių Čiurlionio laiškų publikacijos išvalgų, rašė: „Šiuo tarpu skelbiami visi laišakai, **kurie tik buvo prieinami viešam naudojimui. Dalis laiškų skelbiama iš asmeninių archyvų – jų duodama tiek ir tokia forma, kiek adresatai leido**“ (pajuodinta mano – A. A.; Čiurlionis, 1960, p. 18). Vadinasi, čia ji nedviprasmiškai prabyla apie *leidinyje pateiktos Čiurlionio korespondencijos nepilnumą ir skelbiamų tekstų kupiūravimą*. Tačiau, kas iš tikrųjų slypi po miglotų frazių skraiste – „kurie tik buvo prieinami viešam naudojimui“ ir „tokia forma, kiek adresatai leido“ – galėtų paaiškinti tik pati sudarytoja, kurios dabar jau neturime galimybės paklausti. Nemažiau svarbi, kalbant apie visus *in corpore* šiame leidinyje paskelbtus laiškus, daugiau sia Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomus laiškus, kita frazė, išsakyta rašant jau konkrečiau apie Čiurlionio laiškus lietuvių kalba: „Šiame leidinyje, – aiškina V. Čiurlionytė-Karužienė, – **pateikiami keli išlikę lietuviškai rašyti laišakai, jų, manoma, pas atskirus asmenis gali būti ir daugiau**“ (pajuodinta mano – A. A.; Čiurlionis, 1960, p. 18). Jau iš artimiausių žmonių aplinkos, pavyzdžiui, jo sužadėtinės, o vėliau žmonos Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės rašinių, žinome, kad ji davusi sutikimą paskelbti kupiūruotus „tik kai kuriuos jo laiškus“.

Vėliau buvo paskelbti du Vytauto Landsbergio parengti Čiurlionio laiškų, adresuotų Sofijai Kymantaitei-Čiurlionienei, leidiniai: 172 p. apimties „M. K. Čiurlionis. Laiškai Sofijai“ (1973) ir naujas 2011 m. išleistas praplėstas 440 p. tokio pat pavadinimo knygos variantas su tais

S. Kymantaitė Krokovoje.
Jozefo Sebaldo ateljė. 1907.

M. K. Čiurlionis su žmona Sofija.

pačiais *kupiūruotais* Sofijos laiškais. Šiuose leidiniuose Čiurlionio laiškus Sofijai papildė ir kitų amžininkų atsiminimai bei laišakai. Jame, skirtingai nei pirmajame leidinyje, buvo paskelbtos anksčiau Danutei Čiurlionytei-Zubovienei pageidaujant pašalintos intymiausios Konstantino laišku Sofijai vietos. Taip pat buvo paskelbtos ir kelios ištraukos iš paskutiniojo, anksčiau neskelbto Čiurlionio laiško.

2019 m., pagaliau, sulaukėme solidaus formato 552 p. pirmojo tomo ilgai rengto naujo Čiurlionio laišku su paraleliniais lenkų kalba išleistais originaliais tekstais bei plačiais komentarais leidinio „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Korespondencija. I tomas: 1892–1906“. Tiesa, jame, palyginti su minėtu pirmuoju 1960 m. leidiniu, neaptinkame jokių naujų anksčiau neskelbtų laišku. Šiame kruopščiai parengtame dvikalbiame leidinyje randame lenkiškuosius Čiurlionio rašytų laišku originalus, naujus patikslintus paskirų laišku žodžių vertimus, išsamius komentarus ir labai vertingą iliustracinę medžiagą.

Beveik visi svarbiausi Čiurlionio laišakai buvo rašyti lenkų kalba, todėl ypatingą aktualumą įgavo jų vertimo autentiškumo, preciziškumo ir stilistinio artimumo autoriaus mąstymui problema. Kiekvienas iš minėtų leidinių autorių savarankiškai skirtingu stropumu atliko šį atsakingą darbą. Todėl jei, pavyzdžiui, lyginsime 1960 metais V. Čiurlionytės-Karužienės leidinyje paskelbtų tekstų vertimus į lietuvių kalbą su 2019 metais paskelbtais pirmojo laišku tomo tekstais, pamatysime, kad tie pataisymai daugeliu atvejų yra neesminiai, dažniausiai vienus žodžius pakeičiant kitais artimais sinonimais. Kiek sudėtingesnė padėtis susiklostė verčiant Čiurlionio laiškus Sofijai, nes dalį tų laišku, ruošdamasi išleisti atskirai, vertė pati Sofija ir ji, anot taiklaus V. Landsbergio pastebėjimo, „dėl suprantamo santūrumo praleido itin daug jai adresuotų meilės ir garbinimo žodžių – tačiau yra sakiusi, jog vėliau, jai mirus, anot 1960 m. Čiurlionio laišku leidinio redaktoriaus Aleksandro Žirgulio liudijimų, galėsią nebūti. Taip pat sakydavo, kad verčia laišku ištraukas, prisimindama vyro kalbą, jo vartotus žodžius, posakius.“ Rengdamas savo du skirtingus laišku Sofijai leidinius V. Landsbergis

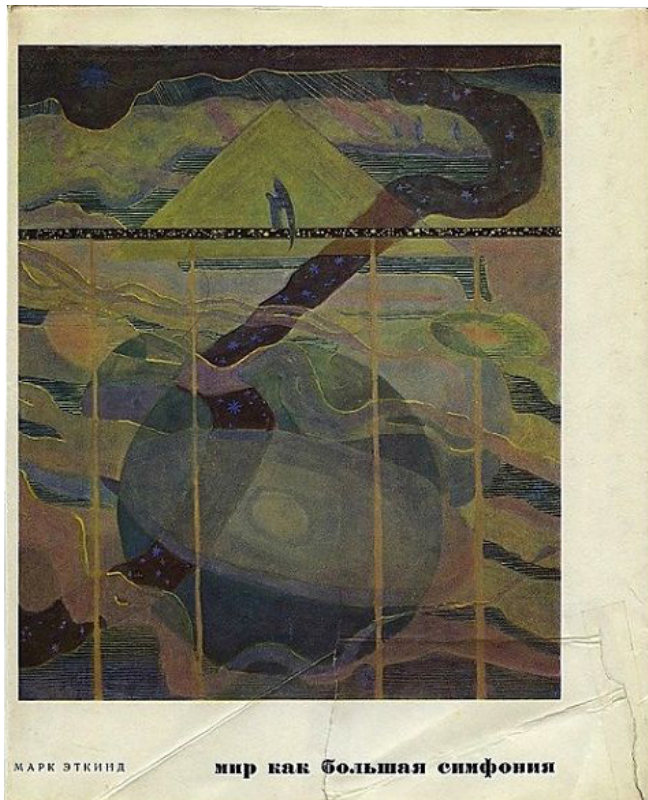
Valerija Čiurlionytė.
Restauravo J. Valiušaitis. 2023.

anksčiau išverstus laiškus nuolatos tikrino, tikslino, vertė iš naujo, siekdamas maksimalaus autentiškumo, todėl paskiri jo laiškų vertimai 1973 m. ir 2011 m. „Laiškai Sofijai“ leidiniuose skiriasi.

Kita didžiulė problema, būdinga praktiškai visiems, ne tik aptariamiems lietuviškos čiurlionistikos leidiniams, – atsainus ir visiškai nepriimtinas iš sovietmečio paveldėtas požiūris į vizualinės ikonografinės medžiagos, tai yra autentiškų fotografijų, parinkimą ir kokybišką jų atspausdinimą, nesuprantant, kad tai nepaprastai svarbus Čiurlionio epochos, jį supančios aplinkos, žmonių, kultūrinio ir meninio gyvenimo pažinimo šaltinis. Daugumos sovietmečio čiurlionistikos leidinių fotografijų pateikimo spaudos kokybės lygis buvo tiesiog pasibaisėtinas. Susidaro įspūdis, kad kokybiškų iliustracijų svarbą geriau suvokė ir praktiškai įgyvendino netgi pirmųjų pomirtinių apie Čiurlionio kūrybą Rusijos imperijoje ir tarpukario Lietuvoje publikacijų rengėjai.

Šį akivaizdų lietuviškai čiurlionistikai būdingą, tiesiogiai su tekstu susijusios kokybiškos ir kruopščiai atrinktos iliustracinės medžiagos trūkumą, pagaliau, pamėgino pašalinti naujaisio 2019 m. leidinio „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Korespondencija“ pirmojo tomo rengėjai. Tik tenka apgailestauti, kad dauguma visiškai unikalių, pažinčiai su mūsų menininko aplinka skirtų fotografijų išspausdintos labai mažo, artimo degtukų dėžutės dydžiui, formato nors ir kokybiškame, tinkančiame tekstui popieriuje, tačiau dėl jo rupumo faktūrų ne visai tinkamame nedidelio formato iliustracijų turiniui pateikti. Todėl šiame puikiame gausiai iliustruotame autentiškomis fotografijomis egodokumentikos leidinyje jos iki galo neatlieka savo išskirtinės svarbos vizualinių funkcijų.

Turint omenyje visuose pirmiau išvardytuose egodokumentikos leidiniuose ir kituose tekstuose aptinkamą informaciją apie juose skelbiamus laiškus, kiek keistokai ir neįtikinamai skamba paskutinio 2019 m. išėjusio Čiurlionio laiškų leidinio „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Korespondencija“ rengėjų įvade parašyti žodžiai: „Šiame leidime pirmąkart skelbiama visa Čiurlionio korespondencija“ (Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Korespondencija.

Marko Etkindo knygos viršelis.

I tomas: 1892–1906, 2019, p. 41). Taigi mįslių ir neatsakytų, iki šiol atvirais liekančių klausimų apie menininko laiškus ir kitus jo parašytus tekstus šioje svarbioje Čiurlionio egodokumentikos srityje šiandieną yra per akis.

Tačiau išsamiau aptariant aktualiausias Čiurlionio kūrybos šaltinių, ypač laiškų publikavimo ir prieinamumo tyrinėtojams, problemas, labiausiai domina ne pastarasis ilgai lauktas leidinys, nes pateiktų tekstų apimtimi jis tik pakartojo anksčiau pasirodžiusios knygos kiek pataisytus laiškų vertimus, o būtent pirmoji Valerijos Čiurlionytės-Karužienės parengta ir 1960 metais išleista knyga „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Apie muziką ir dailę: laišakai, užrašai ir straipsniai“, kuri nuo 1969 m. Maskvos Lomonosovo vardo universitete rengiant pirmuosius didesnės apimties Čiurlionio kūrybai skirtus mokslinius darbus atsidūrė mano dėmesio lauke.

Apie 1965 metus Sovietų Sąjungoje pradėjo ryškėti nauja susidomėjimo Čiurlionio tapyba, muzika, jo parašytais tektais ir idėjomis banga, primenanti tą, kuri buvo Rusijos imperijoje po jo pomirtinių parodų. Šį susidomėjimą rusakalbėje auditorijoje ypač paskatino 25 tūkst. egzempliorių tiražu išleista knyga, iki šiol estetiniu požiūriu laikoma vienu geriausių leidyklos „Iskusstva“ Leningrado skyriaus leidinių su daugybe profesionaliai parinktų spalvotų Čiurlionio paveikslų iliustracijų. Tai žinomo menotyrininko Marko Etkindo knyga *Мир как Большая симфония* („Pasaulis kaip didelė simfonija“, 1970), kuri 1976 metais buvo išversta į lietuvių kalbą ir palyginti su originaliu leidiniu poligrafiniu požiūriu atrodė apgailėtina. Jos tekste pirmą kartą rusakalbėje čiurlionistikoje buvo gausiai panaudoti išversti Čiurlionio laiškų ir straipsnių fragmentai, kurie savo aukštu mąstymo lygiu ir lakios vaizduotės polėkais sudomino daugelį estetikos, menotyros specialistų ir jo kūrybos gerbėjų.

Mokslo Maskvos Lomonosovo vardo universiteto Filosofijos fakultete metu blaškantis tarp filosofinių, estetikinių, psichologinių, orientalistinių bei menotyrinių studijų įvairiose Maskvos ir Pamaskvės gausiose mokslinių tyrinėjimų institucijose, norėdamas turėti lėšų knygoms ir

klasikinės muzikos plokštelėms įsigyti, skaičiau per „Žinijos“ draugiją ir kitas organizacijas Čiurlionio kūrybai skirtas paskaitas, kuriose vis dažniau iškildavo klausimų dėl paties lietuvių menininko dokumentuotų požiūrių į konkrečias estetikos ir meno problemas. Pagrindinis čiurlionistikos egodokumentikos leidinys tada buvo minėta 1960 metais išleista Valerijos Čiurlionytės-Karužienės knyga.

Nuo 1969 m. man rengiant pirmuosius didesnės apimties Čiurlionio kūrybai skirtus mokslinius darbus būtent ji atsidūrė mano dėmesio lauke. Greta jos netrukus, 1970 m., išėjo kitas labai svarbus čiurlionistikai leidinys – solidžios 684 p. apimties taip pat Valerijos Čiurlionytės-Karužienės kartu su Simonu Egidijumi Juodžiu ir Vladu Žuku išleista knyga „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: bibliografija“. Universitetinių studijų metu pastaroji tada man taip pat tapo ne mažiau svarbia parankine knyga, nes labai domėjausi Čiurlionio tapybos ryšiais su modernizmu, o „Bibliografijoje“ buvo daug nuorodų į užsienio autorių tekstus, kurių pradėjau atkakliai ieškoti įvairiose Maskvos bibliotekose.

Artėjant 100-ųjų metų jubiliejui Čiurlionis Sovietų Sąjungoje ėmė populiarėti ir įvairiuose jo kūrybai skirtuose tekstuose klajojo stilistiniu požiūriu nudailintos įtaigios Čiurlionio sparnuotos frazės, kaip kažkada anksčiau puikiai įsimenantys F. Nietzsche'ės aforizmai. Tuo metu Čiurlionio tekstų vertimų į rusų kalbą nebuvo, todėl vis dažniau besidomintys jo kūryba įvairių mokslo sričių atstovai kreipdavosi į mane patikrinti jo citatų vertimų ir tikslių nuorodų lietuviškame 1960 m. jo tekstų leidinyje. Klausimų, susijusių su jo tekstų filosofiniais, estetiniais požiūriais nuolat iškildavo ir Estetikos katedros dėstytojų bei doktorantų aplinkoje.

Studijų Maskvos Lomonosovo vardo universiteto Filosofijos fakultete metu periodiškai, kas kelis mėnesius sugrįždavęs į Kauną, 1969–1972 m. intensyviai bendravau su V. Čiurlionyte-Karužiene įvairiais Čiurlionio kūrybos klausimais. Vėliau susitikdavome rečiau, nes keitėsi mano mokslinių interesų sritys. Ji nepalaimino ir mano čiurlionistinių interesų pokyčių, nes po susidomėjimo simbolio problema Čiurlionio kūryboje susitelkiau į teosofinius ir orientalistinius jo kūrybos motyvus ir, galiausiai, Maskvos bibliotekose pasinėriau į Čiurlionio kūrybos ryšių su modernizmu tyrinėjimus.

Šių pokyčių rezultatas buvo 1975 metais Čiurlionio 100-ųjų metų jubiliejinėje konferencijoje mano perskaitytas pranešimas „Čiurlionio ryšiai su XX a. modernistinio meno kryptimis“. Tačiau laikas viešai aptarti tokias temas tokioje svarbioje jubiliejinėje konferencijoje tada, kaip man sakė Organizacinio komiteto nariai, dar nebuvo palankus. Todėl po konferencijos rengiamame leidinyje, kaip man paaiškino Organizacinio komiteto pirmininkas, tuometis kultūros ministras Lionginas Šepetys „dėl perdėto modernizmo sureikšminimo“ mano straipsnio tekstas leidinyje „Čiurlionis 100“ išspausdintas buvo ne tokiu pavidalu, koku pateikiau, o pagal naują tuomečio cenzūravimo manierą persakytas pašalinant visus aštriausius jo kampus. Vėliau, jau grįžus į Lietuvą ir pradėjus dėstyti, Vilniaus dailės institute (dabar Vilniaus dailės akademija) man ne kartą priminė mano „ydingus nukrypimus“, susijusius su modernizmu ir aukštino jo idėjinių įkvėpėjų A. Schopenhauerio, S. Kierkegaardo bei F. Nietzsche'ės, kurių pavardės išnyko iš persakyto mano teksto.

Mūsų santykiai su V. Čiurlionyte-Karužiene pradėjo keistis po to, kai ji 1971 m., keliaudama į JAV, atvyko į Maskvą, iš kur turėjo lėktuvu skristi į Niujorką. Tada aprodžiau jai Maskvos Lomonosovo vardo universiteto pastatą. Puikiai prisimenu, kai aukščiausiojo universiteto pastato apžvalgos aikštelėje vienas iš ten buvusių, tikriausiai, iš Rusijos provincijos į kokią nors konferenciją atvykusių lankytojų, žvelgdamas į milžinišką beveidžių standartinių pastatų prigūstą artimiausią Maskvos miesto panoramos dalį, aikčiojo: „Koks nuostabus šis gražiausias pasaulyje miestas“. Valerija jai būdingu elgesio stiliumi, tik ironiškai nusišypsojusi, lietuviškai žaibiškai tarsi iššovė: „Įdomu, kiek jis tų pasaulio miestų matė“? Po šios

kelionės mūsų santykiai pasikeitė, tapo šiltesni, lankantis muziejuje, jo prieigose, parodų ar įrašų klausymo salėse jau susitikdavome kaip geri pažįstami. Kartais užeidavau, ypač su garbingesniais Čiurlionio kūryba besidominančiais svečiais, į jos kabinetą, kuris buvo užverstas įvairiais rankraščiais ir atskirai sudėtais iš įvairių kraštų gautais laiškais.

Daug metų periodiškai bendraujant su Valerija Čiurlionyte-Karužiene susidarė įspūdis, kuris galbūt ir nėra visai teisingas, kad ji savo tvirtu charakteriu ir atkakliu užsispyrimu, siekdama įgyvendinti sumanymus, labai skyrėsi nuo visų Čiurlionių giminės atstovų, kurių per savo gyvenimą pažinojau tikrai nemažai. Mylimiausio brolio Konstantino gyvenimo ir kūrybos pasaulis *buvo tarsi ją visiškai apvaldęs ir jai tarsi nieko nebuvo svarbesnio už tą aiškiai apibrėžtą savo gyvenimo erdvę, kurią pati sukūrė ir siekė atriboti nuo bet kokių išorinių pasikėsinimų.*

Todėl, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, kai du broliai buvo Amerikoje, o du kiti pašaukti į kariuomenę, Valerija ryžtingai ėmėsi brolio kūrybinio palikimo saugojimo misijos ir ją tęsė visą savo likusį gyvenimą. „Mano gyvenimas, – teigė ji retrospektyviai žvelgdama į nugyventus metus, – buvo sunkus. Bet vargas daugiau padeda kūrybines jėgas ugdyti negu gerovė [...] reikia savo gyvenimo kelyje išryškinti pagrindinę idėją ir ją rūpintis, kad antraeiliai reikalai kuo mažiau jos vykdymui trukdytų“ (Sesers rūpestis, 2012, p. 12). Ta pagrindinė idėja ir rūpestis jai subrendus buvo brolio Konstantino kūrybinis palikimas. Kitoje vietoje ji dar kategoriškiau tai išsako: „Mano pagrindinis darbas ir svajonė visą gyvenimą tikrai Čiurlionio kūriniai, dėl kurių teko daug sielotis“ (Ten pat, p. 143).

Nepaisant kartais įsiplieskiančio emocionalumo ir dygių reakcijų, kas neretai sunkindavo jos santykius su žmonėmis, iš tikrųjų ji buvo valinga, kieta, įsitikinusi kad *brolio teisingo kūrybos supratimo monopolija priklauso tik jos asmenybei.* Todėl sunkiai toleravo kitų požiūrius, ypač tas jos brolio kūrybos interpretacijas, kurios ryškiau skyrėsi nuo jos pačios Čiurlionio asmenybės ir kūrybos vizijos bei muziejaus darbuotojų aplinkoje *kanonizuotos jos vizijos kaip vienintelės pagrįstos ir atitinkančios tikrovę.*

Ir galiausiai, V. Čiurlionytė-Karužienė buvo užsisklendusi savyje ir visas paslaptis, susijusias su šeimos istorija, daugeliu jos *taburizuotų* temų, sudėtingesnėmis brolio meninės kūrybos ir rašytinio palikimo problemomis, nešiojosi su savimi. Jei tik trumpam netikėtai spontaniškai bendraujant atsiverdavo, tuoj pat mėgindamas gilintis į komplikuočiau jo kūrybos problemas neišvengiamai susidurdavai su kitomis užvertomis geležinėmis atrodančiomis sienomis. Ji bendraudavo maloniai tol, kol neužduodavai jai atrodančių „nereikalingų“ klausimų.

Kokios yra tikrosios paskelbtų ankstyvųjų ir vėlyvųjų laiškų skirtumų priežastys?

Dar trečiame universitetinių studijų kurse gilinantis į V. Čiurlionytės-Karužienės sudaryto minėto 1960 metais paskelbto rinkinio Čiurlionio laiškus ir ieškant juose patikimos gerai dokumentuotos informacijos apie jam įtaką dariusių filosofų, estetikų, menininkų pavardes, iškart į akis krito stulbinantis sunkiai racionaliai paaiškinamas skirtumas tarp laiškų, rašytų nuo 1901 m. lapkričio iki 1906 m. spalio mėnesio ir visų vėlesnių laiškų, rašytų po 1906 m. vėlyvo rudens. Pirmojoje grupėje *yra gausybė informacijos apie Čiurlionio pasaulėžiūros*

kūrybinius, estetinius, meninius interesus, jį dominusias muzikus, dailininkus, meno tradicijas, kryptis, o antrojoje – beveik nieko.

Iš tikrųjų, pavyzdžiui, mokydamasis Leipcigo konservatorijoje Čiurlionis laiškuose išsamiai aptarinėjo tuo metu jį dominusias miesto muzikinio gyvenimo ir muzikos istorijos problemas. Čia aptinkame daug entuziastingų žodžių apie J. S. Bacho, F. Schuberto, L. van Beethoweno, H. Berliozą, R. Wagnerio, R. Strausso ir kitų jį žavėjusių kompozitorių muzikos grožį ir įtaigumą, kurie akivaizdžiai rodo jo idealus ir muzikos stilių prioritetus. Vėliau, studijuojant Varšuvos dailės mokykloje, kai jo sąmonę apvaldo tapyba, vėlgi jo laiškuose aiškiai atsispindi diskusijos įvairiais aktualiais dailės gyvenimo klausimais, įtakos, prioritetai ir sektini idealai.

Apie Čiurlionio prioritetus tapyboje, būdingus jam iki 1906 m. vasaros, daug patikimos informacijos pasisemiame iš laiškų, ypač išsamiausio 1906 m. rugpjūčio 24 d. laiško, adresuoto mecenatei B. Wolman, finansavusiai jo kelionę po Vidurio Europos miestus. Laiškas dvelkia giliu dėkingumu ir atrodo tarsi pasitikėjimą juo patvirtinanti ataskaita apie per šią neilgą kelionę išvystus jį sužavėjusius meno kūrinius. Šiame laiške Čiurlionis, aplankęs keturiolika paveikslų galerijų, penkis muziejus Prahoje, Vienoje, Drezdene, Miunchene, Niurnberge, vaizdingai dalijasi savo įspūdžiais apie XIX a. pabaigos Vakarų Europos dailės raidą. Didžiausią neišdildomą įspūdį jam tada paliko iš germaniškų kraštų kilę simbolistinės pakraipos dailininkai, kurie labiausiai atitiko jo ankstyvojo tapybinės evoliucijos literatūrinio psichologinio simbolizmo periodo estetinius skonius ir meninius prioritetus. Tai akivaizdžiai regime iš glaustų ir taiklių labiausiai jam patikusių dailininkų estetinių ir stilistinių savybių bei meninės išraiškos priemonių vertinimų.

Nors Miunchene Čiurlionis aptiko dvigubai daugiau paveikslų, nei savo dailės galerija garsėjusiame Drezdene, tačiau „didingų dalykų“ čia radęs „maža“. Iš to, ką įvairiose šios galerijos salėse regėjo, labiausiai patikęs „Stuckas – puikus koloristas“, tačiau tapytojo paveikslą „Karas“ jis vertino kaip silpnesnį nei greta eksponuojamą A. Böcklino „Karį“. Čiurlionio dėmesį taip pat patraukė M. Klingeris, kurį traktavo kaip „rimtą, bet sunkų tapytoją“. Į jo dėmesio lauką pakliuvo ir savo dekoratyviais Alpių peizažais garsėjęs šveicarų tapytojas Giovanni Segantini, kuris, jo požiūriu, „puikus, tačiau per daug didelis technikas, kad galėtų būti genialus“. Iš prancūzų tapytojų laiške minimas yra tik vienas. „Esu matęs, – rašo Čiurlionis, – tik vieną Puvis de Chavannes paveikslą, labai man patiko, bet manau, kad jis turi geresnių dalykų. Taip atrodo XIX a. pabaiga.“ (Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, 2019, p. 523).

Gvildendamas XX a. pradžios tapybos raidą, Čiurlionis pažymi jos chaotiškumą ir taikliai fiksuoja trūkumus. Tarp regėtų kitų jį sudominusių germaniškų kraštų tapytojų įdomiais jis prabėgomis pamini tik Hermaną Urbaną, Wolfgangą Müllerį ir Ferdinandą Hodlerį. Neturint išsamesnių patikimų egodokumentikos duomenų, sunku teigti, kiek reikšmingas šis tarsi tarp kitko išsakytas paminėjimas. Minėtas dresdenietis peizažistas W. Mülleris iš tikrųjų niekuo ypatingu tuometės simbolistinės dailės kontekste neišsiskyrė, tačiau įdomus tada garsus, o pastaraisiais metais po ilgo užmiršimo vėl susidomėjimą keliantis savito stiliaus A. Böcklino mokinys H. Urbanas, kurį aukštai vertino simbolistinės dailės korifėjus Franzas von Stuckas. Čiurlionis tikriausiai susidomėjo šiuo tapytoju dėl lakių jo fantazijos polėkių bei įtakos turėjusių skaidrių spalvų japoniško stiliaus subtilios tapybinės technikos peizažų, kurie po šio dailininko kelionės į Egiptą įsiliejo į jo paveikslus intensyviomis šviesiomis ir skaidriomis spalvomis. Panašius esminius pokyčius spalvų skaidrumo srityje regime ir nuo 1907 m. Čiurlionio sonatinio periodo kūriniuose.

Tačiau norėčiau atkreipti dėmesį, kad visos šios mūsų glaustai aptartos Vakarų Europos XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios dailės patikimoje egodokumentikoje atsispindinčios

refleksijos apsiribojo tik 1906 m. vasara, kai dar nepradėjo skleisti antrasis svarbus tapybinės evoliucijos etapas, po kurio jo kūrybiniai prioritetai ir kūrybos stilius radikalai pasikeitė ir atsirado tie geriausi unikalūs paveikslai, apie kurių tikruosius įkvėpėjus po 1906 m. daugiau Čiurlionis jau niekur net neužsiminė. Ar tik jo aptartame laiške XX a. pradžios dailės raidos „chaotiškumo“, „veržimosi“, „blaškymosi“, noro „sudaužyti ligšiolinius rėmus“ (Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, 2019, p. 523) konstatavimas nėra tas galingas impulsas, inspiravęs netrukus ryškius jo antrojo ir trečiojo evoliucijos etapo stiliaus pokyčius, apie kuriuos vėlesniuose dailininko laiškuose jau neaptinkame nieko?

Vadinasi, 1906 m. kelionė po Vidurio Europos kultūros ir meno centrus ir lankymasis jų muziejuose bei galerijose buvo paskutinis Čiurlionio kūrybinės evoliucijos tarpsnis, kurio laiškuose randame daugybę įtaigių laiškų fragmentų, akivaizdžiai rodančių jo tapybinius idealus ir sektinus stilistinius bei estetinius prioritetus.

Taigi kyla visiškai pagrįstas klausimas: kodėl būtent nuo 1906 m. pabaigos, kai Čiurlionio kūryboje pradėjo skleisti kokybiškai naujas jo intelektualinio brendimo ir spartus meninio meistriškumo tobulėjimo etapas, kuriame ryškėjo nauji novatoriški, tiesiogiai su modernizmo estetika susiję požiūriai į meno kūrinį formą, konstruktyvius meninės kūrybos principus, sklėdėsi originalus jo paveikslus persmelkęs menų sąveikos principų perpratimas ir daugybė kitų esminių slinkčių, liudijančių apie šio menininko įžengimą į kokybiškai naujų modernistinių abstrakcijos, poetinio siurrealizmo, o po metų ir unikalios sonatinės tapybos problemų lauką, šie radikalūs modernistiniai stilistikos ir meninės formos pokyčiai beveik visiškai neatsispindi minėtame V. Čiurlionytės-Karužienės parengtame leidinyje paskelbtuose laiškuose. Juose iš tikrųjų, kiek įdėmiai juos beskaitytume, skirtingai nei ankstesniuose, nuo šiol neaptinkame jokių esminių nuorodų apie Čiurlionį dominavusius menininkus, kryptis, tradicijas, sektinus orientyrus, beveik nieko, išskyrus, tarsi visiškai atsitiktinai praslydusias į laiškų tekstus tuomečių karingų ideologinių represijų požiūriu visiškai neutralias užuominas, pavyzdžiui, apie savo asirietiškus dievus. Taip pat norėčiau priminti, kad gausiuose paskutiniojo gyvenimo tarpsnio Čiurlionio rašytuose laiškuose jokių pavardžių ar kryptų, kurios sietųsi su naujais jo meniniais ieškojimais, beveik neaptinkame, gal tik galima būtų išskirti fragmentus apie jo pastangas užmegzti ryšius su „šiuolaikinės muzikos vakarų“ organizatoriumi Alfredu Nuroku (Čiurlionis, 2011, p. 200) ar „naujų kryptų organizatoriumi“ Nikolajumi Kulbinu (Čiurlionis, 2011, p. 145). Visos kitos gausiose jo iš Sankt Peterburgo rašytuose laiškuose minimos pavardės siejasi su stalinizmo laikmečiu ideologinių kaltinimų požiūriu sąlyginai neutraliais ir nepavojingais „Meno pasaulio“ aplinkos žmonėmis arba oficialiųjų aukštą socialinį statusą turinčiomis tuomečio meninio gyvenimo figūromis, pavyzdžiui, Aleksandras Glazunovas, Nikolajus Rimskis-Korsakovas, Ivanas Bilibinas.

Iš to, kas pasakyta, kyla ir kitas natūralus klausimas: ar šis stulbinantis skirtumas tarp dviejuose brolio kūrybinės raidos etapuose jį veikusių įtakų refleksijos laiškuose ir antrame etape tampantis visiškai akivaizdžiu siektinų meninių idealų, įkvėpėjų, galėjusių jį žavėti, meninės kūrybos principų neįvardijimas buvo ne kryptingai V. Čiurlionytės-Karužienės atliktos brolio laiškų redakcijos ar atsižvelgiant į realią pavojingą laikmečio ideologinę situaciją sąmoningo tekstų, perteikiančių šią tyrinėtojams labai svarbią informaciją, cenzūravimo ir neįtraukimo į rinkinį pasekmė? Juk unikalia intuicija pasižymėjęs Čiurlionis buvo be galo jautrus ir imlus tikriems dalykams ir tuoj pat reaguodavo į jį sužavėjusius meno reiškinius. Vadinasi, vėlyvuosiuose laiškuose, kurie buvo rašomi nepaprastai svarbių stilistinių transformacijų metu, tų pokyčių inspiracijos ir nauji kūrybos vektoriai turėjo atsispindėti jo kūrinuose. Jei ši mane daug metų kamuojanti hipotezė neturi realioje tikrovėje pagrindo, kuo gi tada įtikinamai galėtume paaiškinti šiuose dviejuose laiškų grupėse išryškėjusius mįslingus

skirtumus? Į šį esminį čiurlioniškos egodokumentikos klausimą natūraliai peršasi įvairūs daugiau ar mažiau pagrįsti atsakymai, kuriuos kelis mūsų akimis žvelgiant įtikinamiausius dėl ribotos leidinio apimties dabar ir pamėginsime papunkčiui glaustai aptarti.

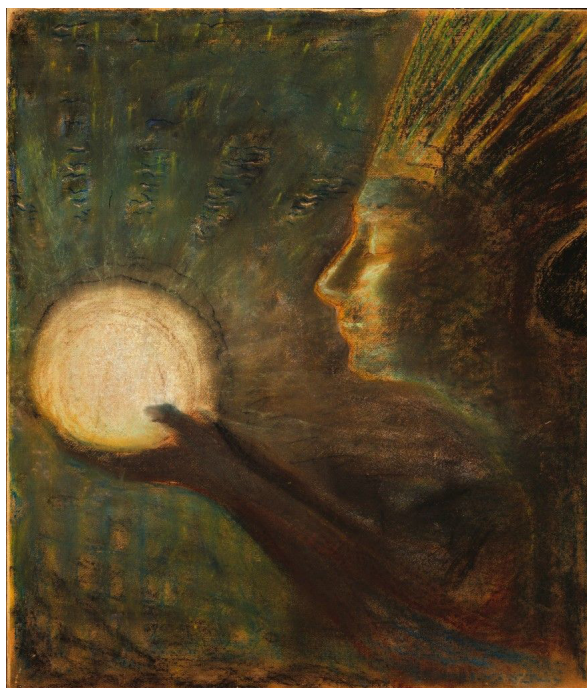
Vienas galimas šių skirtumų paaiškinimas kyla iš mano gyvenimiškosios ir dėstytojo patirties. Daugiau nei 45 metus dėstydamas įvairiuose Lietuvos ir užsienio universitetuose, dailės, muzikos, teatrinio meno aukštosiose mokyklose, artimai bendraudamas su daugybe įvairių specialybių menininkų, rašydamas šimtus meno kritikos, meno psichologijos ir meninės kūrybos procesų psichologijos problemas gvildenančius tekstus, aiškindamasis juose įvairių menininkų pagrindinius įkvėpimo šaltinius, tikrąsias jų kūrybą maitinančias versmes, meno tradicijas, kryptis, mokyklas, stilius, personalijas seniai pastebėjau dėsninę. Išskyrus du pagrindinius atvejus: 1) kai *konkretaus kūrėjo intelektualinė biografija ar meninės stilistikos ryšys su tiesioginiais pagarbos vertais ar garsiais mokytojais yra akivaizdžiai regimas* arba 2) *šio ryšio su iškilu mokytoju, pirmtaku pabrėžimas padeda kūrėjui, remiantis jų nuopelnais, sukauptu simboliniu kapitalu susireikšminti*, menininkai neretai nesąmoningai nutyli arba netgi sąmoningai maskuoja, slepia *svarbiausius realiai egzistuojančius ryšius su savojo tikrosiomis meninio įkvėpimo ištakomis*.

Panašus elgesys taip pat galėtų būti paaiškinamas ir daugeliui Čiurlionio abstrakcijos kryptimi evoliucionavusių amžininkų būdingu susižavėjimu XIX ir XX a. sandūroje didžiulį populiarumą įgavusiomis ezoterinėmis doktrinomis, pirmiausia teosofija ir okultizmu bei iš jų perimtu potraukiu slėpiningumui, savo minčių, sumanymų, idėjų šifravimui, kriptografijai. Iš tikrųjų iš meno istorijos žinome gausybę atvejų, kai ambicingi menininkai, pretendavę į savo naujo pėdsako meno istorijoje palikimą, suformavę savo stilių ir norėdami pabrėžti jo unikalumą, netgi neužsimindavo apie tikrąsias savo kūrybos ištakas.

Tačiau įmanoma ir kita, ne mažiau pagrįsta hipotezė, paaiškinanti nuorodų į įkvėpimo šaltinius nebuvimą po 1906 metų rašytuose Čiurlionio laiškuose ir kituose tekstuose. Juk pasiekęs brandą muzikoje, apčiuopęs naujus saviraiškos kelius literatūroje ir savo sonatinėje tapyboje judėdamas į išsvajotą harmoningą garsų ir vaizdų pasaulių sąveiką vedusį kūrybos kelią *jis jau galėjo nematyti prasmės apeliuoti į kitus jam praradusius išskirtinumo aureolę autoritetus, conceptus, meno tradicijas*. Kai kam toks susidariusios jo egodokumentikoje paradoksalios situacijos paaiškinimas galėtų pasirodyti logišku ir įtikinamu. Tačiau žinodamas emocionalų Čiurlionio charakterį ir psichologinį tipą aktyviai reaguojantį į jį žavinčius kultūrinio ir meninio gyvenimo reiškinius nė vienas iš aptartų paaiškinimų man neatrodo įtikinamas.

Tų motyvų, kurie galėjo turėti įtakos arba netgi nulemti kokybiškai naujo originalaus muzikinio, literatūrinio ir ypač Čiurlionio sonatinio tapybos stiliaus savitumą galėjo būti ir kitų, tačiau žinant šio menininko charakterį rizikinga perdėm kategoriškai teigti, kad jam *ypač reikšmingas buvo savo kūrybos atradimų svarbos, originalumo ar netgi unikalumo pabrėžimas*. Todėl pamėginkime paieškoti įtikinamesnių atsakymų į šią svarbią Čiurlionio kūrybos ir su ja tiesiogiai susijusią egodokumentikos problemą. Siejant jos sprendimą su konkrečiu laikmečio kontekstu, aiškėja galimas ir dar vienas mano akimis žvelgiant realiausias atsiri-
bojimo nuo šių mūsų spekuliatyvaus svarstymo ir galimas paaiškinimo / atsakymo variantas.

Tikriausiai vis dėlto siekdama išvengti pavojingų postalininio laikotarpio ideologinių komplikacijų V. Čiurlionytė-Karužienė, jau turėdama karčią gyvenimo patirtį, tiesiog dėl atsargumo sudarydama ir redaguodama minėtą leidinį nuosekliai ir kryptingai pašalina iš jo galutinės spaudai pateiktos versijos visas dalis, susijusias su paskiromis svarbiomis Čiurlionio brandžios kūrybos ištakomis, ypač su teosofija, iracionalizmo meno filosofija, modernizmu susijusių idėjų kryptių bei pavardžių, pavyzdžiui, Arthuru Schopenhaueriu, Friedrichu Nietzsche, Kazimieru Stabrausku, Tadeuszu Micińskiu, teosofija, japonizmu, Rytų Azijos

M. K. Čiurlionis. Bičiulystė. 1905.

peizažo tapybos tradicija... Tačiau vis dėlto labai retai jo laiškuose tarsi nesąmoningai praslysta „spontaniška pasąmonės kalba“ užuominos, pavyzdžiui, apie atkaklias Sankt Peterburge geros kokybės japoniško popieriaus paieškas (taip galėjo rašyti tik menininkas, suvokiantis japonų dailės subtilybes), kurios suteikia tyrėjams galimybių aiškintis paskiras menininko kūrybą maitinančias gyvybingas orientalistines versmes.

Turint omenyje Čiurlionio jautrumą, jį palaikiusiems ir dvasiškai artimiems žmonėms iškart kyla klausimas, kodėl, pavyzdžiui, V. Čiurlionytės-Karužienės paskelbtuose laiškuose nėra vietos jam greta E. Morawskio kitai dvasiškai artimai jį nuolatos globojusiai asmenybei – tiesioginiam mokytojui, paveikusiam jo pasaulėžiūrinius interesus ir meninius skonius – K. Stabrauskui adresuotų laiškų, kurie, anot kolekcionieriaus Jauniaus Gumbio, bendravusio su šio dailininko paveikslų prekybos agentais, egzistavo. V. Čiurlionytės-Karužienės anūkas K. Zakys liudija, kad ji sakydavo „kad ne visus laiškus dabar galima skelbti“.

Čia vėlgi, jei toks brolio susirašinėjimas su K. Stabrausku iš tikrųjų buvo ir V. Čiurlionytės-Karužienė apie tuos laiškus žinojo ar jais disponavo, tačiau neįtraukė, tokio poelgio motyvus įtikinamai ir logiškai paaiškinti nesudėtinga, juk K. Stabrauskas buvo vienas įtakingiausių Lenkijos teosofijos sąjūdžio organizatorių ir lyderių, aktyviai dalyvavusių įvairiuose tarptautiniuose teosofų organizacijų forumuose ir tiesiogiai bendravusių su daugeliu teosofinių nacionalinių asociacijų vadovais. Todėl tokios pavardės ir su ja susijusių teosofijos problemų iškėlimas leidinyje Čiurlioniui stalinizmo ideologijos viešpatavimo metu metamų kaltinimų misticizmu kontekste buvo labai pavojingas, ir sudarytoja, tiesiogiai ne kartą su tuo susidūrusi, tai puikiai suvokė. Neatsitiktinai siekiant Čiurlionį atriboti nuo šių labai pavojingų akivaizdžių sąsajų su teosofais, atsirado jokiais dokumentais nepatvirtinti tariami liudijimai apie menamą Čiurlionio atsiribojimą nuo teosofinio sąjūdžio.

Taigi po šių analitinių ekskursų ir galimo iškilusių egodokumentikos mįslių sprendimo pagrindinių versijų glausto aptarimo prieiname prie mūsų požiūriu įtikinamiausios hipotezės, kad postalininiu aptariamo leidinio rengimo laikotarpiu ideologinių išpuolių aplinkoje buvo visiškai suprantamas V. Čiurlionytės-Karužienės siekis rengiant galutinę leidinio redakciją

neįtraukti arba pašalinti iš jo visas potencialiai „keliančias Čiurlionio reputacijai pavojus“ pavardes, idėjines ar menines kryptis.

Tokios išvados įtikinamumą / pagrįstumą sustiprina ir mano tiesioginio bendravimo su V. Čiurlionyte-Karužiene patirtis, kai pakrypus pokalbiui apie Čiurlionio kūrybos ryšius su teosofija, modernizmu, orientalizmu, kuris jai taip pat pirmiausia asocijavosi su mistinėmis ir ezoterinėmis tendencijomis, iškart pasikeisdavo šilto bendravimo stilius, netikėtai pasijusdavai tarsi įžengęs į kitą, tarsi minuotą, normaliam bendravimui svetimą lauką. Išgirdusi iš besidominančių brolio kūryba tokius jos požiūriu pavojingus klausimus, tikriausiai prisimindama minėtus stalinistinius Čiurlionio kūrybos misticizmo, formalizmo, idealizmo ir svetimos tarybiniam žmogui ideologijos apraiškų dramatiškus svarstymo recidyvus, ji iškart tvirtai užsisklęsdavo arba nukreipdavo pokalbį visai kita kryptimi.

LITERATŪRA

- Andrijauskas, Antanas. 2007. „Mikalojaus Konstantino Čiurlionio universalizmo horizontai“, *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: Piešiniai, kompozicijų eskizai, grafika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas, p. 11–16.
- Andrijauskas, Antanas. 2011. „M. K. Čiurlionis and the East. Part 1“, *Lithuanus*. Chicago. vol. 57: 4, p. 65–78.
- Andrijauskas, Antanas. 2012. „Musical Paintings of Mikalojus Konstantinas Čiurlionis and Modernism“, *MUSIC IN ART. International Journal for Music Iconography*. New York: Vol. XXXVII, No. 1–2, Spring–Fall, p. 249–264.
- Andrijauskas, Antanas. 2012b. „The Work of M. K. Čiurlionis in the Context of Modern Art“, *Stanisław Wyspiański – Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: The Neighbouring of Cultures, the Borderlines of Arts*. Krakow: Academia Ignatianum Wydawnictwo WAM, p. 179–198.
- Andrijauskas, Antanas. 2013. „M. K. Čiurlionis and the East. Part 2“, *Lithuanus*. Chicago: Nr. 59:2 (2013) p. 30–43.
- Andrijauskas, Antanas. 2013. „Čiurlionio fenomenas dabartinės meninės kūrybos procesų psichologijos veidrodyje“, *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911) Jo laikas ir mūsų laikas*. Sud. G. Daunoravičienė, R. Povilionienė. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, p. 592–631.
- Andrijauskas, Antanas. 2021 *Teosofinės meno filosofijos idėjų atspindžiai Stabrausko ir Čiurlionio tapyboje*. Vilnius: LKTI.
- Andrijauskas, Antanas. 2022. *Čiurlionio orientalizmo metamorfozės*. Vilnius: LKTI.
- Andriušytė-Žukienė, Rasa. 2004. *M. K. Čiurlionis: Tarp simbolizmo ir modernizmo*. Vilnius: Versus Aureus.
- Bruveris, Jonas. 1991. Konstantino laišakai Sofijai. Kultūros barai, Nr. 9.
- Bruveris, Jonas. 2000. Religiniai M. K. Čiurlionio kūrybos motyvai. // M. K. Čiurlionis ir lietuvių muzikinės kultūros raida. M. K. Čiurlionio 125-osioms gimimo metinėms. Vilnius. Lietuvos muzikos akademija.
- Čiudovsky, 1914: Чудовский В. Н. К. Чурлянис (Отрывки). *Аполлон*. СПб., 1914, №3, p. 22–58.
- Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija. 1988. *Raštai*, t. 3, Bundanti žemė. Atsiminimai. Žemaitiškieji kūrniai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija. 2011. *Raštai*, t. 5, Laiškai, 1906–1944. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Čiurlionis ir pasaulis. Mokslo straipsnių rinkinys*. 2019. Sud. Salomėja Jastrumskytė. Vilnius: LKTI.
- Čiurlionis M. K. 1997. *Žodžio kūryba*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Čiurlionis, M. K. 1960. *Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai*, parengė V. Čiurlionytė-Karužienė. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Čiurlionis, M. K. 1973. 2011. *Laiškai Sofijai*. Vilnius: Vaga.
- Čiurlionis, M. K. 1938. *Straipsnių rinkinys*, red. P. Galaunė. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus.
- Čiurlionis, M. K. 1997. *Žodžio kūryba*. Parengė Vytautas Landsbergis. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

- Čiurlionis, M. K., žr. MA bibliotekos rankraščių skyrius, f. 146, apl. 12.
- Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas, Landsbergis, Vytautas. 2011. *Laiškai Sofijai*. Vilnius: Baltos lankos.
- Čiurlioniui 100. 1977. Sudarė Jonas Bruveris. Vilnius: Vaga.
- Čiurlionytė-Karužienė, V., Juodis S. E., Žukas V. 1970. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Bibliografija. Vilnius: Vaga.
- Čiurlionytė, Jadvyga. 1970 (1973). *Atsiminimai apie Čiurlionį*. Vilnius: Vaga.
- Čiurlionytė-Karužienė, Valerija. 2006. *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį*. Sudarė V. B. Pšibilskis. Vilnius: Aidai, p. 228–235.
- Daujotytė, Viktorija. 2016. *Sofija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Daunoravičienė, Gražina. 2013. „Čiurlionio modernistinė aiškiaregystė: kompozicijų paraščių atodangos“, *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911). Jo laikas ir mūsų laikas*. Sud. G. Daunoravičienė ir R. Povilionienė. Vilnius: LMTA, p. 191–255.
- Di Milia, Gabriella. 1981. „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis“, *Cahiers du Musée National d'Art Moderne*, Nr. 3, p. 49–59.
- Etkind, 1970: Эткинд М. *Мир как большая симфония*. Ленинград: Искусство.
- Faucherau Serge. 1999/2000. „Čiurlionis: Théoricien de l'art et de la musique“// *Art nordique*, No. 4, p. 16–23.
- Gaidauskienė, Nida. 2018. *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*. Vilnius: LKTI.
- Ivanov, 1914: Иванов Вяч. Чурлянис и проблемы синтеза искусств. „Аполлон“. СПб., №3, p. 5–21.
- Landsbergis, Vytautas. 1960. M. K. Čiurlionio laiškai ir straipsniai, *Pergalė*, Nr. 10, p. 171–175.
- Landsbergis, Vytautas. 2007. *Visas Čiurlionis*. Vilnius: Versus Aureus.
- Landsbergis, Vytautas. 2022. *Debesies laivu. Užrašai apie Mikalojų Konstantiną Čiurlionį*. Vilnius: Dominicus Litanus.
- M. K. Čiurlionis. 1938. Sud. P. Galaunė. Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus.
- M. K. Čiurlionis. 1960. *Apie muziką ir dailę: laiškai, užrašai ir straipsniai*, parengė Valerija Čiurlionytė-Karužienė, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911): jo laikas ir mūsų laikas*. 2013. Sud. G. Daunoravičienė, R. Povilionienė. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. 2019. *Korespondencija 1892–1906. I tomas*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.
- Rannit, Aleksis. 1949. *M. K. Čiurlionis. 1875–1911. Pionnier de l'art abstrait*. Paris: UNESCO.
- Rannit, Aleksis. 1984. *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Lithuanian Visionary Painter*. Chicago: Lithuanian Library Press.
- Sesers rūpestis: Valerijos Čiurlionytės-Karužienės gyvenimo ir darbų eskizai*. 2012. Sud. Milda Mildažytė-Kulikauskienė. Vilnius: MELC.